

İSLAM AÇISINDAN BAĞLANMA KURAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ: TEORİK BİR YAKLAŞIM

Nuran Erdoğan KORKMAZ*

Özet: Bu çalışmanın konusu bağlanma kuramının İslam dini açısından değerlendirilmesidir. Bu çerçevede öncelikle bağlanma kuramı genel hatlarıyla incelenmiş ardından bağlanma-din ilişkisi İslam dini açısından irdelenmiştir. Bu çerçevesinde bağlanma kuramının İslam dini açısından dini yaşantıyı anlamada önemli bir temel oluşturabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca İslam'ın temel esasını oluşturan imanın bir güven ilişkisi olduğu, ibadet ve duaların da güven ilişkisini sürdürmeye yönelik bağlanma davranışları olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Bağlanma kuramı, din, İslam, iman, güvenli bağlanma, ibadet ve dua.

Abstract: The focus of this study is to examine the attachment theory from the perspective of Islam. First, I provided an overview of the attachment theory. Then I examined relationship between attachment and religion. Thus, this study points out that the attachment theory provides a good framework for understanding Islamic religion. In conclusion, I claim that faith, which constitutes the main principle of Islam, is a secure relationship with God, and rituals and prayers are patterns of attachment behavior to preserve this secure base.

Key words: Attachment theory, religion, Islam, faith, secure relationship, rituals and prayers.

“Manevi varlıklar ile hayat ilişkisi bir buluta sarılıdır, fakat kendisini açığa vurur. Dilden mahrumdur, fakat onu kendisi meydana getirir. SEN dendiğini hiç işitmeyiz, fakat yinede bize hitap edildiğini hissedimiz.; cevap veririz- yaratarak, düşünerek, hareket ederek,;ağzımızla söylemekten aciz kaldığımız temel kelime SEN’i varlığımızla söyleriz” M. Buper (2003:50).

Giriş

Klasik Freudyen teoriden hareketle gelişim gösteren bağlanma kuramı, Nesne İlişkileri Teorisi ile yakın bir ilişki içerisinde. Nesne ilişkileri teorisine göre çocuk doğumdan itibaren çevresini keşfetmeye başlar. Bu süreçte çocuğun ilk keşfettiği şey bedeni, ikincisi ise yaşamında en öncelikli olan ve birincil ilişkiye girdiği annesi ya da ilk bakım sağlayan kişidir.⁶⁰

Bağlanma kuramı önceleri anne çocuk arasındaki ilişki ve süreç olarak tanımlanırken daha sonra yetişkinliğe uyarlanmıştır. 1980’lerden sonra ise özellikle bilişsel, duygusal, fizyolojik, sosyolojik ve gelişimsel yönleriyle pek çok araştırma alanının ilgisi çekmiştir. Örneğin işçi davranışları, politik tutumlar, liderlik stilleri, evlilik ilişkileri ve benzer ilişkiler gibi. Hatta günümüzde bağlanma kuramı öyle popüler hale gelmiştir ki “bağlanma patolojisi” ve “bağlanma terapisi” yaklaşımları gündeme gelmiştir.⁶¹ 90’lı yılların ardından ise Lee A. Kirkpatrick ve meslektaşları tarafından dini alana özellikle de din psikolojisi çalışmalarına uyarlanmıştır. Kirkpatrick bu kuramın dinî inancın pek çok yönünü, özellikle de Tanrı’yla kurulan bağ ya da ilişkilerin anlaşılmasında güçlü bir temel yapı sağladığını ileri sürmüştür.⁶² Bu kuram özellikle Hıristiyan Tanrı inancını çerçevesinde teorik ve pratik bir çok araştırma ile incelenmesine karşın, diğer dinler bağlanma kuramında ise yeni yeni incelenmektedir. Bu amaçla bu çalışma üç temel boyut üzerinde işlenmiştir. Birinci olarak bağlanma kuramı genel hatlarıyla işlenmiştir. Ardından bağlanma-din ilişkisi Kirkpatrick’in geliştirdiği iki hipotez çerçevesinde ele alınmıştır. Bu iki bölüme dayanılarak üçüncü

*Arş. Gör. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı.

⁶⁰ Beck, Richard, “Communication and Complaint Attachment, Object Relation Theory, and Triangular Love Perspectives on Relationship with God,” *Journal of Psychology and Theology*, (2006). 34 (1). 45.

⁶¹ Hallahmi, B., “An Odyssey over Attachment and Religion”, *Evolutionary Psychology*, 2006. 4: 211-214.

⁶² Kirkpatrick, L. A. *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*. New York: The Guilford Press. (2005), 50-52.

kısımda ise İslam'ın temel prensibi olan imanın tıpkı Allah'la kurulan güvenli bağ olduğu, bu bağın anne çocuk arasındaki bağa benzer örüntüler içerdiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu kısımda dua ve ibadetlerin Allah'la kurulan güvenli bir bağı sürdürmeye yönelik bağlanma davranışları olduğu vurgulanmıştır.

1. Bağlanma Kuramı

Bağlanma kuramı, yaşam boyunca fiziksel olarak var olan ve psikolojik olarak güven sağlayan ilişkisel bir bağ sunar. Kuramın temellerini atan John Bowlby 1950 yılında evsiz çocukların ruh sağlığı ile ilişkili bir bildirir⁶³ sunmak amacıyla Londra'ya davet edilir. Onun çalışması, erkek çocukların annelerinden erken dönemde ayrılmalarıyla meydana gelen yoksunluğun sonraki yaşamlarında meydana getirdiği etkileri araştırmaktır.⁶⁴ Bowlby'e göre bebekler anne ya da bakıcılarına yönelik biyolojik ve duygusal ihtiyaç içerisinde doğarlar. Bu ihtiyaç onların, bakım sağlayan kişiyle duygusal ve biyolojik bağlar geliştirmesini sağlar.⁶⁵ Bu amaçla Bowlby, bağlanma ile ilişkili araştırmalarını çocukluk ve yetişkinlik psikopatolojisinin erken gelişimsel esaslarını araştırmak amacıyla 1969, 1973, 1980 ve 1988 yıllarında yaptığı çalışmalarla ortaya koymuştur. O, bağlanma ilişkisini üç şekilde yorumlar:⁶⁶

- i- Bebek ve anne arasındaki ilişki veya bağ.
- ii- Çocuk tarafından anneye ya da bakıcıya karşı gösterilen davranış şekilleri veya örüntüleri.
- iii- Anne ya da bakıcıya karşı geliştirilen soyut psikolojik bir bağlıdır.

Bowlby'e göre bağlanma, doğal bir sürecin sonucu olarak yardıma muhtaç olan bebek ya da çocuk için koruyucu bir fonksiyonu yerine getirir. Dolayısıyla bağlanma nesnesinin iki temel fonksiyonu vardır. Birincisi, anne ya da bakım sağlayan kişinin herhangi bir stres ya da tehdit durumunda “**güvenli bir sığınak / haven of safety**” işlevi görmesi, ikincisi ise tehlikeden uzak bir çevre yani “**güvenli bir temel / secure base**” sağlamasıdır.⁶⁷ Bowlby'e göre kurulan bu bağ yetişkinlikte değişmekte, fakat ya-

⁶³ Sunulan makalenin adı: Kırkdört Çocuk Hırsız : Kişilikleri ve Yaşamları, Bowlby, 1944.

⁶⁴ Hazan, C. & Shaver, P. R., “Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationships” *Psychological Inquiry*, (1994), 5 (1). 1-22.

⁶⁵ Bowlby, J. *Attachment and Loss: Attachment*. New York: Tavistock Institute of Human Relation-Basic Books, 1969, 210-230 ; Bowlby, *Attachment and Loss: Separation, Anxiety and Anger*. London-New York: Tavistock Institute-Basic Books, 1973.

⁶⁶ Bowlby, *Attachment and Loss: Attachment*, 1969,177-198.

⁶⁷ Bowlby, *Attachment and Loss: Loss, Sadness and Depression*. New York:Tavistock Institute- of Human Relation- Basic Books, 1980. ; Bowlby, *Attachment and Loss: Attachment*. New York: Tavistock Institute of Human Relation-Basic Books, 1969.

şam boyunca devam etmektedir. Kısacası Bowlby'e göre bağlanma, insan yaşamının "beşikten mezara kadar" süren temel bir işlevidir.⁶⁸

Bowlby'nin ardından Mary Ainsworth bağlanma teorisinin temellerini deneysel bulgulara dönüştürerek teorisinin geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu açıdan bağlanma teorisinin J. Bowlby ve M. Ainsworth'un çalışmalarının ortak bir ürünü olduğu söylenebilir.⁶⁹ Ainsworth'un geliştirdiği yöntemde, tanınmayan bir çevrede bakıcısından ayrılıklar yoluyla çocuğun bağlanma sisteminin etkinleştirilmesi amaçlanmıştır.⁷⁰ Ainsworth ve arkadaşları "**Yabancı Oda / Strange Room**" adı verdikleri bir deneyle Bowlby'nin bağlanma davranışındaki bireysel farklılıklar gözlemlenerek betimlenmeye çalışılmıştır. Bu deneyde 12-18 aylık küçük çocuklar kısa aralıklarla (sekiz dakika) sistemli bir şekilde önce annelerinden ayrı bırakılırlar. Daha sonra bir yabancıyla yalnız bırakılarak bağlanma sisteminin aktive edilmesi amaçlanır. Ainsworth ve arkadaşları buna dayanarak üç farklı bağlanma yapısı tanımlamışlardır:⁷¹ Güvenli/ secure, kaygılı / anxious ve kaçınan/ avoidant bağlanma stilleridir.⁷² Güvenli bağlanan çocuklar, sıkıntılı oldukları anlarda anne ya da bakıcılarına yönelik güven geliştirebilmekte ve rahatlıkla onların yardımına başvurabilmektedirler. Kaygılı/çelişkili bağlanan çocuklar ise, bakıcılarından ayrılmaya karşı aşırı duyarlı olup bakıcılarının varlığı konusunda belirsizlik yaşamaktadırlar. Dolayısıyla bu durum onlarda sürekli kaygı yaşatmakta ve ihtiyaçlarının karşılanmayacağı endişesini doğurmaktadır. Diğer taraftan kaçınarak bağlanan çocuklar da bastırıldığı duygularının ve ihtiyaçlarının ya da bağlanma figürü tarafından reddedilen, istenmeyen davranışlarının yansımaları olarak anne ile yakınlıktan kaçınmakta ve protesto etmektedirler.⁷³

Çocukluk dönemi ilişkilerinin bu şekilde tanımlanmasının ardından bu kurama dayanılarak yapılan araştırmalar, anne ya da bakım sağlayan kişi ile

⁶⁸ Lopez, F.G., Contemporary Attachment Theory: An Introduction with Implications for Counseling Psychology", *The Counseling Psychologist*, (23), 1995, 395-415. Bowlby, *Attachment and Loss: Attachment*, 1969.

⁶⁹ Brethereton, Igne, "The Roots and Growing Points of Attachment Theory" In *Attachment Across the Life Cycle*, (Ed). Marris, Peter & Parkes, C. Murray & John Stevenson-Hinde, New York: Routledge, 1996: 9-31,.

⁷⁰ Meins, E. "Security of attachment and maternal tutoring strategies: Interaction within the zone of proximal development". *British Journal of Developmental Psychology*, 1997. 15, 129-144.

⁷¹ Ainsworth M. & M. Waters, Blehar, E. & Wall, S., "*Patterns of Attachment: A Psychological Study of Strange Situation*", New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates Pub, 1978.

⁷² Kirkpatrick, L. A., & Shaver, P. R. "Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion", *Journal for The Scientific Study of Religion*, 1990. 29(3): 317.

⁷³ Shimpson & Rholes, "Stress and Secure Base Relationships in Adulthood", *Advances in Personal Relationships*, 1994, 5: 181-204.

çocuk arasında kurulan iletişimin sadece çocukluk dönemiyle sınırlı olmadığını, bu yapının yetişkinlik döneminde de etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁴ Bowlby bireyin erken yaşlarda ilgi-bakımını üstlenen kişiyle / caregiving kurduğu ilişkinin onun duygu, düşünce ve davranışlarında belirleyici rol oynadığını, bunun da ileri yaş dönemlerine yansıdığını öne sürer.⁷⁵ Buradan hareketle Hazan ve Shaver bireyin erken dönemde bağlanma nesnesiyle kurduğu ilişkinin bir benzerini, yetişkinlik döneminde romantik partneriyle kurduğunu öne sürmüşlerdir.⁷⁶ Buradan hareketle bağlanma kuramının yetişkinlik dönemindeki romantik ilişkiler için geçerli olabileceğini göstermişlerdir.⁷⁷ Yetişkinlik dönemi duygusal ilişkileri, çocuklukta bağlanma ilişkilerinin devamı olarak görülmektedir.⁷⁸ Fakat Weiss'e⁷⁹ göre yetişkinlik dönemi bağlanma yapısı ile çocuklukta geliştirilen bağlanma yapısı arasında bazı farklılıklar vardır. Bunlar kısaca şu şekilde ifade edilebilir: Bu dönemdeki bağlanma ilişkisi,

- i- Çocuk-ebeveyn arasında değil, akranlar arasında görülmektedir.
- ii- Çocuklarda görülen davranış örüntülerini kapsamaz.
- iii- Cinsellik söz konusudur.

Yetişkinlik döneminde bağlanma, bireyin gerek bedenen gerekse ruhsal açıdan güven duyacağı ve kendisini emniyette hissedeceği kişi ya da kişilerle

⁷⁴ Bowlby, J. *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. New York: Routledge-Basic Books, 1988 ; Brennan, Clark & Shaver, P., "Self Report Measurement of Adult Attachment", In Simpson, Jeffrey A. & Brown, L.B., (1987). *Attachment Theory and Close Relationships, Psychology of Religious Belief*, London: Academic Press Inc, 1998 ; Hazan, C. ve Shaver, P. R. "Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987, 52: 511-524; Kirkpatrick, L. & Hazan, C. "Attachment styles and close relationships: A four-year prospective study", *Personal Relationships*, 1994, 1, 123-142; Sroufe L. A., & Fleeson, J. "Attachment and Construction Relationship" In W. W. Hartup Z. Rubin, (Ed.) *Relationships and Developments*, Hillsdale NJ, Lawrence Erlbaum Associates, 1986, 57-71.

⁷⁵ Bowlby, *Attachment and Loss: Attachment*. 1969; Bowlby, *Attachment and Loss: Separation, Anxiety and Anger*. London-New York: Tavistock Institute-Basic Books, 1973.

⁷⁶ Hazan, C. ve Shaver, P. R. "Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process", 1987, 511-524; Hazan, C. & Shaver, P. R., "Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationships", *Psychological Inquiry*, 1994, 5 (1). 1-22 ; Shaver, P., Hazan, C., & Bradshaw, D. "Love as attachment: The integration of three behavioral systems", In R. J. Sternberg & M. L. Barnes (Eds.), *The psychology of love* New Haven, CT: Yale University Press, 1988, 68-99.

⁷⁷ Hazan, C. ve Shaver, P. R. "Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process", 1987, 511-524.

⁷⁸ Collins, N. L., & Read, S. J. "Adult Attachment, Working Models, and Relationship Quality in Dating Couples", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1990, 58 (4), 644-663; Feeney N.A. & Noller P., "Attachment Styles as a Predictor of Adult Romantic Relationship", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1990, 58, 281-291.

⁷⁹ Weiss, R. S. "Attachment in adult life", In Parkes C. M. & J. Stevenson-Hinde (Ed), *The place of attachment in human behavior*, London and New York: Tavistock Publications, 1982, 171-183.

ilişki kurması, yakınlık araması ve bu yakınlığı sürdürebilmek için çaba sarf etmesi eğilimi ile ilişkilidir. Çocukluk dönemi gibi bu dönemdeki bağlanma ilişkisi, her zaman pozitif örüntüler içermeyebilir. Bireyler bu dönemde, kaygı ve öfke duyabilmekte, fakat buna rağmen partnerlerine ya da eşlerine karşı psikolojik ve fizyolojik güven hissini devam ettirebilmektedirler⁸⁰

Aynı şekilde bu dönemde kurulan ilişki anne-çocuk arasındaki ilişki ile karşılaştırıldığında bakım ve ilgi açısından dengesizdir. Yetişkinlik dönemi bağlanma yapısı alışveriş ilişkisi tarzında olduğundan çocukluk dönemindeki bağlanmanın aksine bu dönemde herhangi bir ayrılık sözkonusu olduğunda çocuğun etkilendiği kadar derin bir etki hissedilmez.⁸¹

Araştırmacılar, yetişkinlik dönemi bağlanma yapısının üç kategorili modelden ziyade dört kategorili modelle daha iyi ifade edilebileceğini öne sürmüşlerdir. Kim Bortholomew tarafından 1990'da geliştirilen bu modelde Ainsworth'un üç kategorili modeldeki kaçınarak tanımlanan bağlanma tarzı, **korkan ve reddeden** olmak üzere iki kısımda incelemiştir. Ayrıca onlar⁸² Hazan ve Shaver'ın üçlü modelindeki **kendilik ve diğeri** algısına **olumluluk ve olumsuzluk** boyutlarını ekleyerek güvenli/secure, saplantılı/preoccupied, korkulu/fearful ve kayıtsız/dismissing olmak üzere dört farklı bağlanma tarzı tanımlamışlardır.⁸³ Bağlanma çocukluk ve yetişkinlik döneminde bu şekilde kategorilere ayrılarak incelenmiştir. Bu kategorilerin oluşmasında zihinsel temsiller temel bir işleve sahiptir. Aşağıda bu konuya kısaca değinilmiştir.

1.1. Zihinsel Temsiller/ İçsel Çalışan Şemalar

Bowlby'nin geliştirdiği kurama göre bebeğin anne ya da bakıcısı ile etkileşimi sonucu tekrarlanarak yaşadığı deneyimler onda birtakım zihinsel şemalar gelişmesine neden olur. Bu şemalar, bakıcı ya da annenin göstermiş olduğu tutumla ve çocuğun anneye ihtiyaç duyduğunda ihtiyaçlarını

⁸⁰ Mcguire, K., Attachment Religiosity: Examining The Compensational and Revised Correspondence Models of Adult Religiousness, Basılmamış Master Tezi, Canada, 2004, 4.

⁸¹ Weiss, R. S. "Attachment in adult life", In Parkes C. M. & J. Stevenson-Hinde (Ed), *The place of attachment in human behavior* London and New York: Tavistock Publications, 1982, 171-183 ; Trinke S. J., & Bartholomew K., "Hierarchies of Attachment Relationship in young Adulthood", *Journal of Social and Personality Relationship*, 1997, 14 (5), 603-625.

⁸² Bartholomev, Kim & Horovitz, Leonard M., "Attachment Styles Among Adults: A Test of a Four-Category Model", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1991, 61, (2), 226-244.

⁸³ Bartholomev, Kim & Horovitz, Leonard M., "Attachment Styles Among Adults: A Test of a Four-Category Model", 1991, 226-244; Sümer, N., & Güngör, D., "Yetişkin Bağlanma Stilleri Ölçeklerinin Türk Örnekleme Üzerinde Psikometrik Değerlendirmesi ve Kültürlerarası Bir Karşılaştırma", *Türk Psikoloji Dergisi*, 1999, 14 (43): 71-106; Sümer, N., Ergenlikte Ebeveyn Tutum ve Davranışlarının Bağlanma Kaygısındaki Rolü, *11. Ergen Günleri, Konuşma Metni, Hacettepe Üniversitesi*, Ankara, 2006.

karşılıyıp karşılanmamasına göre şekillenir.⁸⁴ Bu zihinsel temsiller bebeklerin birincil bakıcıları ile geliştirdikleri bağılılık örüntülerini, kendileri ve çevrelerine ilişkin zihinsel temsillerini içerir.⁸⁵ Bowlby'e göre bu zihinsel temsiller kendilik değerini, diğerine güvenmeyi ve ilişkide yakınlığı içermekte olup kişiliğin oluşmasında temel işlevlere sahiptir.⁸⁶

Anne ya da bakım sağlayan kişi ile çocuk arasındaki etkileşimde güvenli bağlanan çocuklar, hem kendi benliklerine hem de diğerine yönelik sevilbilir, iyi huylu, yetenekli olma gibi olumlu zihinsel temsiller geliştirirler. Diğer taraftan ebeveynleri ile soğuk ve reddedici deneyimleri olan çocuklar ise hem kendi benliklerine hem de başkalarına yönelik olarak güvenilmez, soğuk ve mesafeli olduklarına yönelik seilmeye değmez, kötü ve yeteksiz olduklarına ilişkin olumsuz zihinsel temsiller geliştirirler.⁸⁷ Hazan ve Shaver'a göre bu içsel çalışan şemalar, bireylerin davranışlarını yaşam boyu yönlendirmeye ve şekillendirmeye devam eder. Hatta insanlar yeni bir ilişkiye başladıklarında daha önce yaşadıkları deneyimlerini göz önüne alarak partnerlerinin amaç ve beklentilerini onlara göre yorumlarlar.⁸⁸ Ayrıca bu temsiller, çocukluktan yetişkinliğe kadar yaşamın her döneminde sosyal ilişkilere yön vermede, yetişkinlikte romantik partnerlerinin algılanışına, ilişkileri değerlendirme biçimlerine ve ilişkilerde yaşanan sorunlarla başa çıkma tarzlarına kadar belirleyici olabilmektedir.⁸⁹

2. Bağlanma - Din İlişkisi

Bu kısımda bağlanma kuramı Kirkpatrick'in geliştirdiği "ilişkisel" ve "telafi edici" olarak ifade edilen iki hipotez çerçevesinde işlenmiştir.

Bağlanma kuramı 90'lı yılların ardından insan – yaratıcı ilişkisine uyarlanmış ve din psikolojisi çalışmalarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu

⁸⁴ Ainsworth M. & M. Waters, Blehar, E. & Wall, S., "Patterns of Attachment: A Psychological Study of Strange Situation", 1978 ; Bowlby, *Attachment and Loss: Separation, Anxiety and Anger*, 1973; Bowlby, *Attachment and Loss: Loss, Sadness and Depression*, 1980.

⁸⁵ Sroufe & Water, (1977). "Attachment as an Organizational Construct", *The Society for Research in Child Development*, Inc., 48:1184-1199.

⁸⁶ Bowlby, *Attachment and Loss: Separation, Anxiety and Anger*, 348.

⁸⁷ Bretherton, I., Walsh, R., & Lependorf, M., "Social Support in Post-divorce Families: An Attachment Perspective", In Pierce, G. & Sarason, B. & Sarason, I. (Eds.), *Handbook of Social Support and Families (345-373)*, New York: Plenum, 1996, 1066-1069.

⁸⁸ Hazan, C. & Shaver, P. R., "Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationships", *Psychological Inquiry*, 5 (1), 1994, 1-22.

⁸⁹ Collins, N. L., & Read, S. J., "Adult Attachment, Working Models, and Relationship Quality in Dating Couples", *Journal of Personality and Social Psychology*, 58 (4), 1990, 645; Feeney N.A. & Noller P., "Attachment Styles as a Predictor of Adult Romantic Relationship", *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1990, 281-291. Hazan, C. & Shaver, P. R., "Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationships", 1994, 1-22.

kuramın dini alana uyarlanmasıyla ilişkili çok sayıda teorik ve uygulamalı çalışmalar mevcuttur.⁹⁰ Bağlanma kuramının dini alana uyarlanmasının temelinde Tanrı'nın inanan birey için güven sağlayıcı işlev gördüğü fikri yatar.⁹¹

Kirkpatrick'e göre Tanrı, teorik olarak bağlanma objesi fonksiyonunu yerine getirir.⁹² Çünkü o monoteistik dinlerin temelinde Tanrı'nın ideal koruyucu ve güven verici bir anlam taşıdığını belirtir.⁹³ Nasıl ki insanların yaşamın zorluk dönemlerinde sığınacakları bir liman aradıkları gibi Tanrı da insanlar için yaşamın zorluk ve kriz dönemlerinde **güvenli bir cennet** ve **korunaklı bir kale** olarak işlev görür.⁹⁴ İşte bu noktada Kirkpatrick, bağlanma kuramının dini inanç ve yaşantıyı anlamlandırmada işlevsel ve

⁹⁰ Bu araştırmalardan bazılarını için bakınız: Kirkpatrick, "An Attachment-Theoretical Approach To The Psychology of Religion", *International Journal For The Psychology of Religion*, 2, 1992, 3-28; Kirkpatrick, L.A. & Shaver P., "An attachment Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 3, 1992, 18-26; Kirkpatrick, "The Role of Attachment in Religious Belief and Behavior", In D. Perlman & K. Bartholomew (Eds.), *Advances in Personal Relationships*, London: Jessica Kingsley; 5, 1994, 239-265; Kirkpatrick, "Attachment and Religious Experience", in R. W. Hood, Jr., *Handbook of Religious Experience: Theory and Practice*, Birmingham: Religious Education Press, 1995, 446-475; Kirkpatrick, "A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior as a Function of Individual Differences in Adult Attachment Style". *Journal for The Scientific Study of Religion*, 36, 1997, 207-217; Kirkpatrick, "God as a Substitute Attachment Figure: a Longitudinal Study of Adult Attachment Style and Religious Change in College Students", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 1998, 961-973; Rowatt, W.C. & Kirkpatrick, L.A., "Two dimensions of attachment to god and their relation to affect, religiosity, and personality constructs, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41 (4), 2002, 637-651.

⁹¹ Kirkpatrick, L. A., "An attachment Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief", 1992, 3-28; Kirkpatrick, "A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior as a Function of Individual Differences in Adult Attachment Style", 207-217 ; Kirkpatrick, "Attachment and Religious Representations and Behavior" in J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications* New York: Guilford, 1999, 803-822; Granqvist, Pehr, & Hagekull, Berit, "Religiousness and Perceived Childhood Attachment", Profiling Socialized Correspondence and Emotional Compensation, *Journal for Scientific study of Religion*, 38(2) , 1999, 254-73.

⁹² Kirkpatrick, "Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion". New York: Guilford, 2005,80-81; Kirkpatrick, "A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior as a Function of Individual Differences in Adult Attachment", 207-217.

⁹³ Kirkpatrick, "A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior as a Function of Individual Differences in Adult Attachment", 207-217.

⁹⁴ Kirkpatrick, "Attachment and Religious Representations and Behavior", 1999, 803-822; Collins, N. L., & Feeney, B. C., "A safe haven: Support-seeking and caregiving processes in intimate relationships". *Journal of Personality and Social Psychology*, 2000, 1053-1073; Ainsworth M. & M. Waters, Blehar, E. & Wall, S., "Patterns of Attachment: A Psychological Study of Strange Situation"; Bowlby, A Secure Base: Parent-child attachment and healthy human development. ; Kirkpatrick, "Attachment and Religious Representations and Behavior", 239-265.

açıklayıcı bir fonksiyonu olduğunu belirtir.⁹⁵ Noller'a göre de Tanrı düşüncesi / idea of God, bağlanma teorisi açısından tehlike dönemlerinde koruyucu ve rahatlatıcı bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla her yerde hazır ve nazır/mevcut / omnipresent Tanrı algısı gündelik problemlerle başa çıkmada ve yaşamın zorluklarına göğüs germede güvenli bir temel sağlar.⁹⁶

Kirkpatrick, bireylerin Tanrı'yla kurdukları ilişkideki farklılıklara dayanarak bağlanma ve dindarlığın boyutları ile ilişkili iki temel hipotez geliştirmiştir. Bunlardan birincisi: **İlişkisel/ Correspondence** hipotez'dir. Bu hipoteze göre çocukluk dönemi bağlanma yapısı ile Tanrı'ya bağlanma arasında direk bir ilişki olduğu varsayılmıştır. Bağlanma figürü ile kurulan ilk tecrübeler içsel çalışan şemaları oluşturmada, bunlar da yeni bağlanma ilişkilerine zemin hazırlamaktadır.⁹⁷ Kirkpatrick'in önerdiği **Telafi edici / compensational** hipoteze göre de Tanrı, Ainsworth'un kavramsallaştırmasından hareketle yerini alıcı/suggogate attachment görevini üstlenir. Bu hipoteze göre aile ile kurulan güvensiz bağlanma ilişkisi bireyi güvenli bağlanma ilişkisi arayışına götürmektedir. Böylelikle güvensiz bağlanma ilişkisi olan bireyler - ki bu bireyler yetişme süreçlerinde güven duygusunu yeterince alamamışlardır - bu güvensizliklerini Tanrı'ya bağlanarak Tanrı'yı, tecrübe ettikleri bu eksiklik duygularının yerine koyarak telafi etmeye çalışırlar.⁹⁸

Görüldüğü gibi çocuğun anne ya da ilk bakım sağlayan kişi ile kurduğu bağ hayati bir öneme sahiptir. Bu bağ çocuğun kendisi, çevresi ve en nihayetinde Kirkpatrick'in de belirttiği gibi Tanrı ile kurduğu ilişki ya da bağa yansır. Kirkpatrick tarafından geliştirilen bu iki hipotezin işlevsel olduğu araştırmalarla kanıtlanmış olsa da farklı din ve kültür bağlamında nasıl şekilleneceği sorgulanmalıdır.

3. İslam Açısından Bağlanma Kuramın Değerlendirilmesi

Yukarıdaki iki bölümde bağlanma kuramı ve bu kuramın dini alana özellikle de din psikolojisi çalışmalarına uyarlanması noktasında geliştirilen iki hipoteze değinilmiştir. Bu bölümde de belirtilen bu teorik çerçeve dahilinde iman, ibadet ve dua kavramları İslam inancı açısından değerlendirilmiştir.

⁹⁵ Kirkpatrick, "Attachment and Religious Experience", 462.

⁹⁶ Noller, Patricia, "Religion Conceptualized as an Attachment Process: Another Deficiency Approach to the Psychology of Religion", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2(1), 1992, 32.

⁹⁷ Kirkpatrick, "A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior as a Function of Individual Differences in Adult Attachment", 207-217. Granqvist, & Hagekull, Religiousness and Perceived Childhood Attachment; Profiling Socialized Correspondence and Emotional Compensation, 254-73.

⁹⁸ Kirkpatrick, "A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior as a Function of Individual Differences in Adult Attachment", 207-217. Ainsworth M. & M. Waters, Blehar, E. & Wall, S., "Patterns of Attachment: A Psychological Study of Strange Situation".

3.1. Güvene Dayalı Bir İlişki: İman

Varlıklar düzleminde her canlı güveni arar. Güven oluşturmak için bitkiler tohum, hayvanlar yavru verir, insanlar da çocuk sahibi olur. Hatta bununla da yetinmeyen insan kendi varlığını öldükten sonra dahi devam ettirmek için inanır ve Allah'a yönelir. Hz İbrahim'in inanma süreci, aya ve güneşe bakması daha sonra da Rabbini bulması bir güven arayışıdır⁹⁹ Kısacası doğumla başlayan ve bebeği anneye yönelten güçte de güven arayışı vardır. Yatay düzlemde bebeğin annesiyle ilk iletişimde başlayan bu güven arayışı dikey düzlemde insan- Yaratıcı ilişkisinde belirginleşir. Bağlanma - din ilişkisinin temellerini atan Kirkpatrick, farklı dinler bağlamında bağlanma kuramıyla ilişkili yaptığı değerlendirmelerinde bağlanmanın "İslâm" ve "İman" kavramlarının açılım ve anlamlarında görüldüğünü belirtir.¹⁰⁰ İslam inancına göre iman ya da güven en temel duygulardan bir tanesidir. Hatta güven duygusunun en derin yaşandığı boyutun iman ilişkisinde kendisini gösterdiği söylenebilir. *E-M-N* kökünden türemiş bir kelime olan iman, sözlükte "huzur ve güven içinde bulunmak, korkudan uzak olmak" anlamına gelirken terimsel olarak "güven duygusu içinde onaylamak, inanmak" anlamlarına gelir.¹⁰¹ İman, yaratıcı ile kurulan bir bağ ve ilişki olup¹⁰² teorik bir kabulün ötesine geçen içinde teslimiyet, samimi bir benimseme, bağlanma ve sığınma yaşantısını içeren bilişsel ve varoluşsal bir gerçekliktir.¹⁰³ Bu ilişki ya da bağ dinamik, sıcak, tutkulu bir bağlılığa işaret edip eyleme yönlidir.¹⁰⁴ Dolayısıyla iman, düşünce boyutunun ötesine geçen içselleştirilmiş kabul olarak nitelendirilebilir.¹⁰⁵ İman ne sadece duygudan, ne iradeden, ne davranıştan ne de başka herhangi bir şeyden ibarettir. İman bütün bu şeylerin bir toplamıdır. Bu unsurlardan herhangi birinin eksik olması, iman ilişkisinin mükemmelce kurulmadığı, yani onun tam şartlarını taşıyan bir iman olmadığı anlamına gelir.¹⁰⁶

⁹⁹ (Bakara 2/258).

¹⁰⁰ Kirkpatrick, "Attachment theory and religious experience". R. W. Hood (Ed.), *Handbook of Religious Experience* içinde, Birmingham: Religious Education Pres, 1999, 462.

¹⁰¹ İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an* (nşr. Muhammed Seyyid Kılânî), Tahran 1984, "e-m-n" mad., s. 25. Aktaran, Arpaguş, Hatice K., İman Bağlamında Kelâm'da Taklid Ve Mukallid (Gazzâlî Örneği), *Kelam Araştırmaları* 3:1, 2005, 122.

¹⁰² İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, CXIII, 1956, 21-27.

¹⁰³ Esen, Muammer, İman Kavramı Üzerine, *A.Ü.İ.F.D.*, 49 (1), 2008, 81.

¹⁰⁴ Clark, W.H., "The Psychology of Religion: An Introduction to Religious Experience and Behavior", New York: The Macmillan Company, 1958, 224-5; Kur'an-ı Kerim'de imanın kökü olan emn 900 yerde geçmektedir. Bu fiilin büyük oranda iş aksiyon ve hareketle birlikte yer alır. Dolayısıyla Kur'an aksiyona dönüşmüş bir olayı, dinamik bir imanı esas alır. Ayrıntı için bakınız Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an'ın Temel Kavramları, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1995, 93.

¹⁰⁵ Erdoğan, Nuran, *Tanrı İnanıcı ve Farkındalık*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, 16.

¹⁰⁶ Özcan, Hanefî, *Epistemolojik Açından İman*, M.Ü.İ.F.Yay., İstanbul 1992, 19.

Kur'an-ı Kerim, iman yaşantısı ve iman edenler¹⁰⁷ üzerinde önemle durur. İman sahibi kişi hem inandığı varlığın sağladığı güvenin içinde olan hem de kendisi başkalarına güven veren kişidir. Bu anlamda imanın insanı güçlü bir bağa kavuşturduğu söylenebilir.¹⁰⁸ İman eden kişide korku ve şüphenin yerini, emin olma ve sakinlik alır.¹⁰⁹ Emniyet ve güven içinde Allah'a iman ederek bağlanan kişi her türlü korkunun karşısında huzur ve sükûna kavuşur. Dolayısıyla Allah'a imanın bu duyguları en derin bir şekilde yaşattığı söylenebilir. Böylelikle bağlanma kuramında anne ya da bakım sağlayan kişinin **güvenli bir sığınak** ve **korunaklı bir kale**¹¹⁰ oluşturması durumu yaratıcısına samimi bir duyguyla bağlanan kişide ortaya çıkar.

Bağlanma kuramına göre annenin bebeğiyle kurduğu ilişki sevgi, merhamet, koruma vb sıfatları içeren güçlü bir ilişkidir. Aynı şekilde İslam'a göre insan - yaratıcı ilişkisi de merhamet, koruma, sığınma, affetme gibi sıfatları içine alan güven temelli sevgi ilişkisidir. Bu noktada akla şöyle bir soru gelebilir: Allah'la kurulan ilişki ya da bağda korku, kaygı gibi duygular söz konusu değil midir? Bu sorunun yanıtını vermeden önce korku ve sevginin dış dünyada farklı anlamlar içerebileceğini hatırd tutmak gerekir. Yukarıda sordüğümüz sorunun yanıtı hem 'evet' hem 'hayır' olacaktır. Evet yanıtını verirken Allah'ın kendisini 99 ismiyle yani hem 'Celâl' hem de 'Cemâl' sıfatlarıyla tanımlaması akla gelir. Sevgi, merhamet, şefkat koruma duyguları cemal yönünü; cezalandırma, intikam alma, uyarma gibi sıfatları ise celal yönünü ifade eder. James'a göre temel duygular arasında olan korku ve sevgi dini duyguyu şekillendirir.¹¹¹ "Allah korkusu" hem bu dünya hem öte dünya ile ilişkili olarak hassas bir sorumluluk hissinden gelen korkuyu ifade eder. Yoksa bir insanın kurt görünce hissettiği korku veya ne yapacağı hiç belli olmayan bir gaddar idareciden (tyrant) duyulan korku değildir. Çünkü Kur'an'ın tanıttığı Allah, sınırsız şefkat sahibidir.¹¹² Konuyu **havf** ve **reca** boyutunda değerlendirdiğimizde konuyu daha netleştirmiş olabileceğiz. Havf ve reca boyutları düşünüldüğünde Allah'la kurulan ilişkinin diyalektik bir ilişki olduğu söylenebilir. Şöyle ki havf, Allah'tan başka hiçbir şeyden

¹⁰⁷ Mü'minin özellikleri ile ilişkili bakınız: Izutsu, Toshihiko, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, İstanbul: Pınar Yay. İstanbul 1997, 247; 'Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir.' (Enfal 8/2).

¹⁰⁸ Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an'ın Temel Kavramları, 233-4.

¹⁰⁹ Esen, Muammer, *Din Bilimleri II*, Ankara: Anküzem Yay., 2006, 163.

¹¹⁰ Ayrıntı için bakınız: Bowlby, *Attachment and Loss: Attachment*; Bowlby, *Attachment and Loss: Loss, Sadness and Depression*.

¹¹¹ James, William, *The Varieties Of Religious Experience*, New York, 1901-2, .27-53.

¹¹² Rahman Fazlur Rahman, (1993). *Ana Konularıyla Kur'an*, çev: Alparslan Açıkgenç, Ankara: Fecr Yay., 86-87.

korkmamak anlamını taşıırken reca ümit var olmak demektir.¹¹³ Diğer bir ifadeyle Allah'ın sevgisini içinde hissetmenin yanı sıra onun yakınlığını ve rızasını kaybetme korkusu ve kaygısını taşımak olarak tanımlanabilir. Ki bu noktada Tillich'in imanı "nihai derecede kaygılı olma hali"¹¹⁴ olarak tanımlaması akla gelir. Buradaki kaygı sorumluluk hissini verdiği kaygıdır yoksa bireyi gündelik yaşamının bozan patolojik bir kaygı olarak tanımlanamaz.

Yukarıda sorduğumuz soruyu hatırlayacak olursak Allah'la kurulan ilişkide korku ve kaygı gibi duygular söz konusu olabilir midir ? sorusuna 'hayır' yanıtı verilecektir. Çünkü, bu dengede yaratıcının sevgi, güven ve merhamet, koruma gibi sıfatları ön plana çıkmaktadır.¹¹⁵ "Allah rahmet etmeyi kendi üzerine almıştır."¹¹⁶ ayeti Yaratıcının rahmet ve sevgi sıfatının diğer sıfatların üzerinde merkezi bir yerinin olduğuna işaret eder. Hayta'nın da belirttiği gibi bu sıfatlarda bir denge ve uyum söz konusudur.¹¹⁷ Allah'ın tabiatı, insanı yaratması ve tabiatı insan için yaratması Allah'ın rahmetinin en belirgin işaretidir. Adeta Allah rahmet etmeyi kendi üstüne bir kanun olarak yazmıştır¹¹⁸ Konuyu besmele açısından değerlendirdiğimizde de "Besmele" kelimesinin 'Rahmeti sonsuz ve merhameti sınırsız'¹¹⁹ anlamıyla bu belirginliği ifade ettiği görülür. Bu açıklamalardan hareketle söyleyebiliriz ki bağlanma kuramının merkezî yapısını oluşturan annenin güvenli bir bağ ve sığınak olma durumu inanan bireyin yaratıcı ile kurduğu iman ilişkisinde bireye kendisinin yalnız olmadığını hissettirmesi, koruma, rahatlık ve huzur duyguları yaşatmasıyla kendisini gösterdiğini söyleyebiliriz. Kısacası İslam'a göre insan - yaratıcı ilişkisi de merhamet, koruma, sığınma, affetme gibi sıfatları içine alan güven temelli sevgi ilişkisidir. Böylelikle bağlanma kuramında anne ya da bakım sağlayan kişinin "güvenli bir sığınak" ve "güvenli bir temel"¹²⁰ oluşturması, yaratıcısına samimi bir duyguyla bağlanan kişinin duygu ve düşünce dünyasında ortaya çıktır. Hayta'da bu değerlendirmenin benzerini yaparak yaratıcının, bir bebeğin ilk bakıcısına çok benzer şekilde, inananlar için güvenli bir temel ve rahatlayacağı bir sığınak\liman

¹¹³ Uludağ, Süleyman (1992). Kelebaşı, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, Dergah Yay. 294-186

¹¹⁴ Tillich, P., İmanın Dinamikleri, çev: Salih Özer, Ankara, Ankara Okulu Yay.2000, 15.

¹¹⁵ Allah'ın sevgi ve merhamet içeren isimleri: *Rahman, Rahim, Selam, Mümin, Gaffar, Vehhap, Fettah, Basit, Latif, Halim, Rafi, Mu'iz, Gafur, Şekur, Kerim, Mucib, Vasi, Vedüd, Vekil, Metin, Veliy, Mukaddim, Ber, Tevvab, Hadi, Afivv, Rauf, Sabur.*

¹¹⁶ (Enam 6/12).

¹¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hayta, "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4 (12), 29-63.

¹¹⁸ Rahman, Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev: Alparslan Açıkgenç, Ankara: Fecr Yay, 1993, 86-87.

¹¹⁹ Peker, Hüseyin, *Son İlahi Mesaj Kur'an ve Açıklamalı Meali*, Samsun, Ceylan Ofset, 2009, 1.

¹²⁰ Bowlby, *Attachment and Loss: Loss, Sadness and Depression*. 1980; Bowlby, *Attachment and Loss: Attachment* 1969.

işlevi görebildiğini belirtir.¹²¹ Diğer taraftan Yaratıcı ile kurulan iman ilişkisini bilgi bağlamında ele aldığımızda güven duygusunun daha da belirginleştiği söylenebilir. İslam'a göre iman iki kısma ayrılır: **Tahkiki** ve **taklidi**. Tahkiki iman bilgi ile elde edilirken; taklidi iman bilgi, araştırma ve kavramaya dayalı olmayan iman şekildir.¹²² İslam'a göre iman bilgi temellidir.¹²³ Bilgi kurulan ilişkiyi şekillendirmekte ona güç katarak özgürleştirmektedir. Bilgiye dayalı iman bireyi dinç tutarak dinamik bir varoluş sergilemesine imkan sağlar. Dolayısıyla bilgiye dayalı imanın güven duygusunun gerçek anlamda yaşatan iman çeşidi olduğu söylenebilir.

Güvenin ilk tatmin yeri anne kucağıdır.¹²⁴ Anne ya da bakım sağlayan kişilerle çocuk arasında kurulan bağ, güvene dayalı bir şekilde gerçekleşmişse çocuk kendisini sevgiye değer ve önemli bularak bu düşüncesini başkalarına da yansıtır. Böylelikle çocuk, bu ilişki sayesinde güvenilir, istikrarlı, başkalarıyla ruhsal yönden ilişkiye açık, değerli olduğunu düşünen, sosyalleşebilen bir kişilik geliştirebilir.¹²⁵ Aynı zamanda anneye güvene dayalı kurulan ilk ilişkiler dini yaşayışın ana çekirdeğini oluşturan 'Allah'ın yardımına sığınma ve O'na bağlanma' duygusu ile benzerlik gösterir. Başlangıçta anne babanın varlığı tarafından sağlanan temel güven duygusu çocukta Allah'la ilgili bilgi ve inancın gelişmesine bağlı olarak güç ve süreklilik kazanır.¹²⁶ Böylelikle annenin sevgi, merhamet ve şefkat yüklü davranışları Yaratıcıya yönelik rahmet, merhamet, koruma gibi algılarının gelişimine imkan sağlar. Dolayısıyla iman ilişkisi, insan yaratıcı arasında gerçekleşen içi boş bir kabul ve onaylama değil huzur, güven ve koruma gibi duyguları içeren teslimiyet yaşantısıdır. Birey bu yüce kudret sahibi güce bağlanmakta ve teslimiyet göstermektedir. Bu güçlü varlık Bowlby'nin prototip bağlanma objesi olarak karakterize ettiği "daha güçlü, daha bilge öteki"dir. Bu güçlü varlığa dayanma onda derin bir güven hissi yaşatır. Bu durum annenin bebeğin ağlaması karşısında onu kucağına alışı ve bebeğin anne kucağında güven hissetmesine benzetilebilir. Anne için yavrusu en değerli varlıktır. Hatta bazen anne kendi ihtiyaçlarından öte yavrusunun ihtiyaçlarını önceler. İşte İnsan Allah ilişkisinde de insan "eşref-i mahlukat"¹²⁷ olarak nitelendirilen bütün

¹²¹ Hayta, A., "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru", 41.

¹²² Ayrıntı için bakınız: El Maturidi, Ebu Mansur, *Kitabü't-Tevhid*, çev: Bekir Topaloğlu, İstanbul: İsam Yay, 2009, 487-510.

¹²³ Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre Araştırmalar V*, Ankara: Atay Yay, 1995, 69.

¹²⁴ Bayraktar, Bayraklı, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ailede Çocuk Eğitimi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, 84, Aktaran, Oruç, Cemil, Okul Öncesi Dönemde Dini Duygunun Kökenleri ve Gelişimi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3, 2010, 84.

¹²⁵ Ayrıntı için bakınız: Bowlby, *Attachment and Loss: Attachment*. ; Bowlby, *Attachment and Loss: Separation, Anxiety and Anger*; Bowlby, *Attachment and Loss: Loss, Sadness and Depression*.

¹²⁶ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara TDV Yayınları, 2001, .253.

¹²⁷ (Tin 95/4).

varlık aleminin yaratılış sebebidir dolayısıyla gaye varlıktır.¹²⁸ Aynı zamanda “İnsan bir bütünün parçası olup o bütün içerisinde anlam kazanır. İnsan metafiziğinden koparıldığında, yani kaynağından koparıldığında o annesinin memesinden koparılıp ormana atılmış bir bebek gibidir.”¹²⁹ Dolayısıyla insan kendisini yaratan varlıkla güçlü bir ilişki içerisinde bulunduğu tıpkı enne kucağında hissettiği güven duygusu gibi aynı duyguları en derin şekilde hisseder ve yaşar.

3.2. Bağlanma Davranışı Olarak Dua ve İbadetler

Bebeğin, anne- babasıyla iletişimde kullandığı ve hayatının ilk dokuz ayında geliştirdiği davranışlara **bağlanma davranışları** denir. Bunlar emme, sokulma/uzanma, bakış, gülümseme ve ağlamadır.¹³⁰ Bowlby’e göre bebeklerin bağlanma davranışı, doğal motivasyonel bir sistem tarafından düzenlenmektedir. Bebek ya da çocuk, bağlanma objesini yakın ve cevap vermeye hazır olarak algırsa, kendini emniyette ve rahat hissedecek; böylelikle neşe dolu, keşfe yönelik ve sosyal davranacaktır. Ancak, bağlanma objesini kendisi için tehdit olarak algırsa, kaygı hissederek destek aramaya yönelecektir. İşte bu noktada Kirkpatrick dua ve ibadetleri bağlanma davranışı olarak değerlendirir.¹³¹

İnsanın aşkın olanla iletişim alanlarından belki de en özel olanı “dua”dır. Birey, dua vasıtasıyla yaratıcısına yakınlaşır. Duada kuldan Allah’a yakarış ve sığınma söz konusu iken Allah’tan kuluna merhamet, bağış ve koruma ifadesi vardır.¹³² Aynı zamanda dua ihtiyaç halinin açığa vurulmasıdır.¹³³ İnsan duası aracılığıyla dilek ve isteğini yaratıcıya iletir. Dua eden kişi için dua anı yaratıcı ile derin yakınlığın yaşandığı en anlamlı süreçlerden bir tanesidir. “Bana dua edin ki duanıza karşılık vereyim.”¹³⁴ ayeti bu ilişkiye örnek olarak verilebilir. Dua bir taraftan kişinin kendi eksikliğinin, diğer taraftan da yaratıcının yüceliğinin farkına varmasıdır. Dolayısıyla dua vasıtasıyla da birey bir arzunun ifadesi, af dileme, pişmanlık ve yaratıcının merhametine sığınma gibi işlevleri ile yaratıcısı ile bağ kurar. Bağlanma kuramına göre bebek ihtiyaç hissettiğinde fiziksel ya da ruhsal anlamda anneye ya da bakım sağlayan kişiye yönelir. Kısacası bebeğin herhangi bir

¹²⁸ Türer, Osman, “Tasavvufi Düşüncede İnsan”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, Yıl: 2, Sayı: 5, 2001, 11.

¹²⁹ Kılıç, Mahmud E. İbn-İ Arabî’yle "Zaman'ın Ruhu"Nu Okumak”, *İlmî Ve Akademik Araştırma Dergisi*, İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2, Sayı: 23, 2009, 56.

¹³⁰ *DSM-IV-TR Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı*, Ankara, Hekimler Yayın Birliği, 2000. 67-69.

¹³¹ Kirkpatrick, *Attachment, Evolution, and The Psychology of Religion*, 59-60.

¹³² Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, İstanbul, 93.

¹³³ Uludağ, Süleyman, *Kuşeyri Risalesi*, Dergah Yay, İstanbul 1999, 352.

¹³⁴ (Mü'minun, 23/60; Bakara 2/152,186; Mü'min 40 /60).

tehdit ve huzursuzluk hissetmesi bağlanma davranışını aktif hale getirir.¹³⁵ İşte bu ruh hali içinde yaratıcıyla dua vasıtasıyla iletişim kuran kişi, manevi destek sağlayarak olaylarla başa çıkma gücü bulur. Tıpkı bir bebeğin bir şeyden korkup annesine sığınarak rahatlaması gibi insanlar da yaşadıkları olumsuz olaylar karşısında gücü her şeye yeten, hatta kalbinden geçen bir dileğe bile vakıf olan güce yönelerek rahatlar. Kişi bu inançtan aldığı huzur ve güvenle içsel hoşluk ve esenliği yaşar. Dolayısıyla ibadet ve duanın insana verilen direkt bir sonucu yalnız olmadığını bilmesidir.¹³⁶ Bu ruh hali ve duygular bireyde güvenli bir bağı sürdürmeye yönelik bağlanma davranışları olarak karşımıza çıkarlar. Hayta'ya göre de Tanrı, inançlılar açısından güvenli bir üs, eminlik ve rahatlık hissi vererek huzurlu bir alan oluşturur. Dolayısıyla Allah dua vasıtasıyla insana güvenli bir üs, eminlik ve rahatlık hissi verir. Böylece kişi duasıyla Yaratıcısı arasındaki yakınlığı koruyarak yaratıcının isteklere cevap vermeye hazır, gözetleyen ve koruyan bir varlık olmasını sağlar. Bu durumun bağlanma teorisinin temel unsurlarından olan, küçük çocukların çevreyi keşfederken, anneleriyle görsel, sözel ve fiziki olarak iletişimi sürdürebilmek ve eminlik hissini kaybetmemek için zaman zaman, yanlarına gidip onlara bakarak ve konuşarak kontrol etmeleriyle uygunluk gösterdiği söylenebilir.¹³⁷

Aynı şekilde bağlanma davranışı olarak görülebilecek olan diğer bir boyut ise ibadetlerdir. Her dinin inanç ve ibadet sistemi vardır. İslam'a göre iman ibadetlerle ve ibadetler de tecrübe edilerek yaşanır.¹³⁸ İbadetler, her dinin öngördüğü ve benimsediği tarzda bireysel ya da toplu şekilde yapılır. Öztürk'e göre ibadet etmek Allah'la insanın diyaloga geçmesidir.¹³⁹ Bu diyalog efendi-köle ilişkisi değil bilakis sevgi ve saygınlık ilişkisidir.¹⁴⁰ İnsan ibadet etmekle, Allah'a yönelir ve onunla içsel bir ilişki kurar, ona yakın olur ve onun rızasını kazanır. Ayrıca bir emri yerine getirmenin ve birtakım yasaklardan kaçınmış olmanın hazzını yaşar. Kur'an'a göre ibadet karşılıklı sevgi ve saygı ilişkisidir. Aynı zamanda ibadet, insanla Allah arasındaki ilişkide Yaratıcının daha yakından tanınmasını¹⁴¹ ifade eder. Ki ibadet sayesinde de de Allah'la yakınlaşma daha da güçlenir. Buradaki tanıma, anne ile bebek arasındaki süreçte karşılıklı gerçekleşir. Bebeğin annesi ile iletişimi arttıkça, bebek ve anne arasında birbirlerini tanıma da ileri bir boyu-

¹³⁵ Kirkpatrick, "an Attachment-Theoretical Approach To The Psychology of Religion", 20-22.

¹³⁶ Tarhan, Nevzat, *İnanç Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yay, 2009, 101-102.

¹³⁷ Kirkpatrick, "an Attachment-Theoretical Approach To The Psychology of Religion", 20-22; Hayta, "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru", 43-4.

¹³⁸ Bayraktar, Mehmet, *İslam, İbadet Fenomenolojisi*, Ankara, Akçağ Yay, 1987, 5-6.

¹³⁹ Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, 215-219.

¹⁴⁰ Atay, Hüseyin, *Kur'an-a Göre Araştırmalar IV*, Ankara: Atay Yay., 1995, 119.

¹⁴¹ (Zariyat 51/56) Ayrıntı için bakınız Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, D.İ.R. Yay, İstanbul 1936, c.6, s. 4546.

ta taşınmış olur. Aynı şekilde ibadetler vasıtasıyla yaratıcısını yakından tanıyan birey kendinde bu sayede daha yakından tanır. Çünkü ibadetler insan Allah arasındaki ilişkiyi sürekli taze tutar. Birey ibadeti sayesinde sürekli yaratıcısının yanında olduğu hissini yaşar. İşte bu noktada da ibadetler bireyde rahatlatma ve huzur hali yaşatır. Tıpkı bebeğin annesine yönelmesi onunla olmak istemesi gibi inanan birey için yaratıcısı güvenli bir kale ve sığınak olma görevini yerine getirir. İnsan ibadetleri vasıtasıyla o limana demir atar. Böylelikle Allah'la ilişkisi kapsamında sıkıntılı, korkulu ve çaresiz kaldığında ibadetleri vasıtasıyla Allah'ın varlığını yanında hissederek rahatlatma yaşar.¹⁴² Dolayısıyla herbir dua ve ibadet yeni bir diyalog ve motive aracı olarak bireyi olarak güven, rahatlık ve koruma hissini yaşatır.

Sonuç

Bu çalışmada bağlanma kuramı İslam dini açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. İnsan maddi ve manevi yönleri ve ihtiyaçları ile bütün bir varlıktır. Bu varlığın bütünlüğünü devam ettirebilmesi için hem bendensel hemde ruhsal ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. İnsanın en temel ruhsal ihtiyaçlarından biri olan olan güven ihtiyacıdır. Annenin kucağında bağlayan güven duygusu yaratıcının sevgi merhamet ve korumasının yaşandığı iman ilişkisinde adeta taçlanır. Çalışmamızda iman kavramının *güven* duygusunu içine alacak şekilde çok geniş bir kavram olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca imanın bilgiye dayalı bir güven ilişkisi olduğu, sevgi, merhamet, şükür, tevekkül, teslimiyet, huzur, gibi duygularla belirginleştiği söylenebilir. Aynı şekilde bağlanma kuramına göre anne ya da bakım sağlayan kişinin her türlü tehdit, sıkıntı ve ihtiyaç durumunda güvenli bir temel ve korunaklı bir kale işlevini görmesi insan-yaratıcı bağlamında da dua ve ibadetlerde kendini gösterir. Sıkıntı içerisinde olan insan yaratıcısıyla dua ve ibadet vasıtasıyla ilişki kurar. Dolayısıyla dua ve ibadetler güven ilişkisini sürdürmeye yönelik bağlanma davranışları olarak karşımıza çıkarlar.

Bağlanma kuramının Batı eksenli geliştirilmiş bir yaklaşım olması ve bağlanma-din ilişkisine yönelik yapılan çalışmaların Hıristiyanlık Tanrı algısı üzerinden yorumlanması iki önemli noktaya işaret edilmesini gerekli kılar. Birincisi bu sahada farklı dinler bağlamında teorik ve pratik değerlendirmelere ihtiyaç olması, diğeri ise yapılan değerlendirmelerin nihai çerçeveler olarak ele alınmaması gerektiğidir. Dolayısıyla bu çalışmada yapılan değerlendirmeler bir giriş niteliğindedir. Dolayısıyla konu ile ilişkili yapılacak olan uygulamalı ve teorik çalışmalar İslam inancı açısından konunun daha da belirginleşmesini sağlayacaktır.

¹⁴² Hayta, "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru", 43.